

MIROSLAW BOGDAN

Katedra Architektury i Urbanistyki Politechniki Opolskiej

ORCID: 0000–0001–6078–6576

**Liturgiczne uwarunkowania umiejscowienia
ołtarza i tabernakulum we wnętrzu sakralnym
po II Soborze Watykańskim w XX wieku**

**Liturgical conditions for the installation
of the altar and tabernaculum in the sacral interior
after the Second Vatican Country in the 20th century**

Abstract

The article attempts to document that the separation of the tabernacle from the altar ordered in the Post-Conciliar documents has a specific impact on architecture and sacred art. This concerns Post-conciliar liturgical conditions, which are the source of architectural conditions and the way of liturgical arrangement of the interior in the second half of the 20th century. The article, taking into account contemporary architecture clearly, without analyzing the historic renovated interiors, emphasizes the search for modernist methods of building liturgical interiors that have the right to use the modern language of mystical expression. It is proved that the post-Conciliar methods of using contemporary aesthetics bring specific solutions for the existence of liturgical art responsible for the construction of the church interior from the altar, which is the center of the sacred space. Therefore, in addition to the tabernacle, it is the pulpit, sedilia, baptismal font, and paintings and other cult objects that find their place in the space responsible for the clear approximation of the faithful zone to the altar zone, whose highest element, visible to all, is the sacrifice table.

Keywords: Eucharist, Altar, Tabernacle, Pulpit, Presbytery, Chapel.

Abstrakt

Artykuł próbuje udokumentować, że zarządzone w dokumentach posoborowych oddzielenie tabernakulum od ołtarza posiada konkretne oddziaływanie na architekturę i sztukę sakralną. Dotyczy to posoborowych wymogów liturgicznych, będących źródłem uwarunkowań architektonicznych i sposobu urządzenia liturgicznego wnętrza w drugiej połowie XX w. Artykuł uwzględniając wyraźnie architekturę współczesną, bez analizy zabytkowych odnawianych wnętrz, kładzie nacisk na poszukiwanie modernistycznych metod budowy wnętrz liturgicznych, mających prawo do posługiwania się współczesnym językiem wypowiedzi mistycznej. Udowadnia się, że posoborowe metody wykorzystania estetyki współczesnej wnoszą konkretne rozwiązania służące egzystencji sztuki liturgicznej odpowiedzialnej za budowę wnętrza kościelnego od ołtarza, stanowiącego centrum przestrzeni sakralnej. Dlatego oprócz tabernakulum to właśnie ambona, sedilia, chrzcielnica oraz obrazy i inne obiekty kultowe odnajdują swoje miejsce w przestrzeni odpowiedzialnej za czytelne przybliżenie strefy wiernych do strefy ołtarza, którego najwyższy element, dostrzegalny dla wszystkich, stanowi mensa stołu ofiarnego.

Słowa kluczowe: Eucharystia, ołtarz, tabernakulum, ambona, prezbiterium, kaplica.

Przy określaniu funkcjonalnego urządzenia świątyni decydujące znaczenie ma głos Kościoła jako instytucji określającej strukturę akcji liturgicznej. Ma to służyć wiernemu poznaniu i zgłębieniu tajemnic wiary świętej i poznaniu nauki Jezusa Chrystusa. Liturgia Eucharystii, obok liturgii słowa Bożego, rządzi się własnymi wewnętrznymi, ukrytymi prawami, które starają się wiernym ułatwić przybliżenie się do rzeczywistości Boga.

Uwzględniając odnowę liturgiczną po *Vaticanum II*, dokonuje tego przy pomocy kanonów odnowiony w 1983 r. Kodeks Prawa Kanonicznego, który w stosunku do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. prezentuje większe udogodnienia dla wiernych przyjmujących Komunię św.¹ Wcześniej Sobór Watykański II (1962–1965) zarządził rewizję obrzędów Mszy św.

Gdy liturgia Eucharystii uobecnia się jako widzialny znak na ołtarzu, w trakcie przeistoczenia następuje przemienienie złożonych darów. Chleb i wino przyjmują postać ciała i krwi Chrystusa. Owocem ołtarza są zakonsekrowane Hostie, które spożywa lud Boży i które przechowywane są w tabernakulum, w specjalnie do tego przygotowanym miejscu.

¹ Jean Gaudemet. 1989. *Le droit canonique*. Paris: Les Éditions du Cerf, 49–50.

Artykuł próbuje udokumentować, że zarządzone w dokumentach posoborowych oddzielenie tabernakulum od ołtarza posiada konkretne oddziaływanie na sztukę sakralną.

W konsekwencji przy nowych uwarunkowaniach liturgicznych i architektonicznych drugiej połowy XX w. piękno staje się źródłem nowych form sztuki liturgicznej, czyli nowego zapotrzebowania na jego rzeczywistość².

Do poszukiwania piękna niewidzialnego w świecie widzialnym nawiązuje rozdział VII Konstytucji o Liturgii Świętej *Sacrosanctum Concilium* – fundamentalnego dzieła Soboru Watykańskiego II, będącego podstawą posoborowych dokumentów decydujących o urządzeniu wnętrza liturgicznego i o poszukiwaniu nieskończonego piękna Bożego, przydatnego do pomnażania czci i chwały Stwórcy nieba i ziemi³.

1. Tabernakulum oddzielone od ołtarza

Gdy Sobór Watykański II zaczął wprowadzać odnowę liturgiczną, musiał się ustosunkować do historycznej definicji traktującej Kościół jako „dom Boży”. Za zdecydowano, że obiekt kościelny ukonstytuowany jako *domus ecclesiae* ma być budowany dla wspólnoty, a jego centrum będzie stanowił ołtarz – duchowy środek, wokół którego ona się skupia⁴.

Zalecono, by niektóre obrzędy przywrócono „stosownie do pierwotnej tradycji Ojców Kościoła”. Stoi za tym również oddzielenie miejsca przechowywania zakonsekrowanego chleba od miejsca jego konsekracji, czyli od ołtarza. Stół ofiarny, widzialne centrum akcji liturgicznej, przestaje być miejscem przechowywania Najświętszego Sakramentu, a wyodrębnione tabernakulum stanowi jeszcze jeden ważny element wnętrza, tworząc ognisko adoracji i modlitwy prywatnej. Zmiana ta ma podstawy teologiczne i duszpasterskie. Przede wszystkim chodzi o zróżnicowanie sposobów obecności Chrystusa. Reforma uwypukla ich wartość, przywraca

---

² Joseph A. Jungmann. 1992. *Sprawowanie liturgii. Podstawy i historia form liturgii*. Tłum. Marek Wolicki. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 96. „W liturgii istnieje zapotrzebowanie na Piękno. Bo w liturgii nie tylko żyją wielkie idee, ale idee te winny znaleźć swój widzialny wyraz. A to dlatego, że liturgia jest wspólnotową modlitwą Kościoła, widzialnego Kościoła, wreszcie także dlatego, że Kościół i jego modlitwa powraca do Wcielonego Syna Bożego, który się pojawił widzialnie w widzialnym świecie”.

³ Sobór Watykański II. 1986. *Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 94–98.

⁴ Jerzy Nyga. 1990. *Architektura sakralna a ruch odnowy liturgicznej. Na przykładzie obiektów diecezji katowickiej*. Katowice, 18–19.

właściwe znaczenie każdemu elementowi celebry i podkreśla, że ze względu na jasność znaku na ołtarzu, na którym odprawia się Mszę św., nie powinno się już od jej początku akcentować obecności eucharystycznego Chrystusa, będącej przecież owocem konsekracji⁵.

Względy praktyczno-duszpasterskie wytyczają postulaty w tym samym kierunku. Akcja sprawowana na ołtarzu powinna być widziana przez wiernych. Pomaga temu posoborowa odnowa liturgiczna, nadając eucharystycznemu *Sacrificium* większą przejrzystość. Chodzi o zmiany domagające się jakby nowej świadomości i duchowej dojrzałości zarówno ze strony odprawiającego teraz „twarzą do wiernych” celebransa, jak i ze strony wiernych uczestniczących⁶.

Tak też cel ustawienia ołtarza „twarzą do ludu” uaktywnia się, a pomaga temu także tabernakulum, które winno być oddzielone od ołtarza ofiarnego. Przedstawione tendencje i zalecenia dają praktyczne wytyczne dla projektowania wnętrza i charakteru poszczególnych jego elementów. Jedną z konsekwencji jest utworzenie dwóch centrów w przestrzeni – ołtarza i tabernakulum – zamiast jednego.

2. Ołtarz – centrum przestrzeni sakralnej

Pierwszoplanowe centrum w kościele stanowi ołtarz. Jako stół eucharystyczny staje się podstawowym elementem funkcjonalnym przestrzeni sakralnej. Jest obiektem głównej koncentracji i podstawowym segmentem, wedle którego porządkujemy funkcjonalnie wnętrze sakralne. Gdy o jego randze i przeznaczeniu decyduje przede wszystkim jego umiejscowienie, on sam, jako świadek eucharystycznej tajemnicy, zawsze jest eksponowany centralnie w części prezbiterialnej kościoła, stanowiąc centrum liturgiczne świątyni⁷.

Ponieważ na stole ofiarnym, na którym składa się ofiary przyniesione przez wspólnotę, uobecnia się ofiara Chrystusa i rozdziela się wiernym Jego Ciało i Krew, pisarze Kościoła widzieli w ołtarzu znak samego Chrystusa. Twierdzenie to powtarza Pontyfikał rzymski⁸. Jednocześnie Mszał rzymski podaje wskazania

⁵ Św. Kongregacja Obrzędów. 26 IX 1964. *Instrukcja Inter Oecumenici*. Rzym, nr 95. Por. Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum Misterium*. Rzym, nr 55.

⁶ Romuald Rak. Red. 1987. *Eucharystia w wypowiedziach papieży i innych dokumentach Stolicy Apostolskiej*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 110.

⁷ Jan Danilewicz. 1948. *Kościół i jego wnętrze. W świetle przepisów prawno-liturgicznych*. Kielce: Diecezjalny Fundusz Wydawniczy. Księgarnia Jedność, 43.

⁸ Pontyfikał Rzymski. 1977. *Obrzęd poświęcenia ołtarza*. Rzym, nr 22a. Por. Konstytucja Apostolska. 1983. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Rzym, kan. 932. „Przez namaszczenie krzyżem ołtarz staje się symbolem Chrystusa, który przed wszystkimi został «Namaszczony» i tak jest nazwany.

co do usytuowaniu ołtarza, który łatwo można obejść i przez celebransa odprawiać przy nim Mszę św. w stronę ludu⁹.

Starożytność chrześcijańska, nie zapominając, że pierwszym ołtarzem był zwykły stół ofiarny, na którym Chrystus Pan z apostołami spożył Ostatnią Wieczerzę, przestrzegała zasady wznoszenia jednego ołtarza. Jako wystarczający był symbolem jedyne Pośrednika między Bogiem i ludźmi oraz jednej wiecznej ofiary Chrystusa. Tymczasem już w VI w., w odróżnieniu od chrześcijańskiego Wschodu, przestrzegającego uporczywie zasady jednego ołtarza, stawiano już po kilka ołtarzy¹⁰.

Nowe księgi liturgiczne wyraźnie nawiązują do pierwotnej tradycji Kościoła. Tak też Pontyfikał rzymski podaje wskazania, aby w nowych kościołach budować tylko jeden ołtarz, gdyż oznacza on jedyne Zbawiciela, Jezusa Chrystusa, oraz jedną Eucharystię Kościoła powszechnego. Jednocześnie sugeruje się, aby zaniechać budowy wielu ołtarzy, gdy ma to służyć tylko upiększeniu sakralnego wnętrza. Oczywiście dopuszcza się budowę drugiego ołtarza, ale w odpowiednio przygotowanej do tego kaplicy, wydzielonej od nawy¹¹.

3. Ołtarz w prezbiterium i kaplicy

Ofiarę eucharystyczną składa się samemu Bogu, dlatego też ołtarz powinien zostać poświęcony albo pobłogosławiony. Decyduje to, poza specyficznymi okolicznościami, o wymogu odprawiania Mszy św. w miejscu świętym specjalnie do tego przeznaczonym. Tam też mając na uwadze prezbiterium kościoła, ofiarę eucharystyczną należy sprawować na ołtarzu poświęconym¹². Ołtarz boczny również jest ołtarzem

---

Ojciec przecież namaścił Go Duchem Świętym i ustanowił Najwyższym Kapłanem, aby na ołtarzu swojego Ciała złożyć w ofierze własne życie za zbawienie wszystkich¹³.

⁹ Św. Kongregacja Obrzędów. 26 IX 1964. *Instrukcja „Inter Oecumenici”*, nr 91. „Ołtarz główny nie powinien przylegać do ściany, aby łatwo było obejść go dokoła i odprawiać przy nim w stronę ludu. Powinien być ustawiony w takim miejscu, by rzeczywiście stanowił ośrodek, ku któremu spontanicznie zwracać się będzie uwaga wiernych”. Por. Św. Kongregacja Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, Rzym, nr 262.

¹⁰ Danilewicz. 1948. *Kościół i jego wnętrza. W świetle przepisów prawno-liturgicznych*, 47.

¹¹ Pontyfikał Rzymski. 1977. *Obrzęd poświęcenia kościoła*. Rzym. Nr 7: „W nowych kościołach należy zbudować tylko jeden ołtarz, aby na wspólnym zgromadzeniu wiernych jedyny ołtarz oznaczał jedyne Zbawiciela naszego, Jezusa Chrystusa, oraz jedną Eucharystię Kościoła. W kaplicy natomiast, w miarę możliwości w jakiś sposób oddzielonej od nawy kościoła, w której umieszcza się tabernakulum do przechowywania Najświętszego Sakramentu, można postawić drugi ołtarz, gdzie również można odprawiać Mszę Świętą w dni powszednie dla małej liczby wiernych. Należy bezwzględnie zaniechać budowy wielu ołtarzy jedynie do przyozdobienia kościoła”. Por. Św. Kongregacja Obrzędów. 26 IX 1964. *Instrukcja „Inter oecumenici”*, nr 93; Św. Kongregacja Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Nr 267.

¹² Zob. KPK, kan. 932.

poświęconym. Co do jego obecności przepisy zakazują odprawiania Mszy prywatnych równocześnie z Mszami publicznymi, aby nie rozpraszać uwagi wiernych¹³. Oczywiście dla dobra wspólnoty należy się liczyć z potrzebami kapłanów chorych lub podróżujących, którzy muszą odprawiać Mszę św. poza zgromadzeniem wiernych. Dlatego potrzebna jest kaplica, przede wszystkim oddzielona od nawy, dająca możliwość odprawienia takiej Mszy św. Tam też można odprawiać Mszę św. w dni powszednie dla małej liczby wiernych¹⁴. Boczne kaplice są potrzebne również do obrzędów związanych z rokiem kościelnym. W bocznych kaplicach znajdzie miejsce żłóbek w okresie Narodzenia Pańskiego, ołtarz adoracji Najświętszego Sakramentu w Wielki Czwartek, Boży Grób w Wielki Piątek i Wielką Sobotę.

Ołtarz, przy którym sprawowana jest codzienna Eucharystia, powinien posiadać mensę zbudowaną z materiału trwałego. Kamień naturalny, a w drugiej kolejności drewno, są tutaj najbardziej wskazane. Zawsze należy użyć wartościowego, trwałego i odpowiednio obrobionego materiału, gdy to samo dotyczy fundamentu i podstawy podtrzymującej mensę ołtarza¹⁵. Sam ołtarz jako całość jest zbudowany z mensy (płyty) jako podstawowego elementu i cokołu (trzonu), na którym spoczywa ta płyta¹⁶. Zostaje on obowiązkowo ukształtowany jako obiekt podwyższony ponad poziom nawy.

Mensa ołtarzowa, tworząca całość kompozycyjną z cokołem, może być prostokątna, kwadratowa, wieloboczna, a nawet kolistą. Jej wymiary powinny wynikać w dużym stopniu z kompozycyjnego układu całego wnętrza; obowiązkowo oczywiście z przeznaczenia funkcjonalnego stołu ofiarnego, przy szczególnym uwzględnieniu wielkości strefy liturgii Eucharystii i miejsca, jakie zajmują pozostałe elementy liturgicznego wyposażenia tej strefy¹⁷. Współcześnie konieczne wyposażenie ołtarza stanowi obrus dostosowany do jego kształtu¹⁸. Świeczniki, nie przeszkadzając wizualnie akcji liturgicznej, mogą stać na ołtarzu lub obok niego¹⁹. Krzyż może być umieszczony na ołtarzu lub obok niego jako dobrze widoczny dla zgromadzenia wiernych²⁰. Dotyczy to sprawdzonej w praktyce projektowej wyso-

¹³ Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja „Eucharisticum Misterium”*, nr 17.

¹⁴ Pontyfikat Rzymski, *Obrzęd poświęcenia kościoła*, nr 7.

¹⁵ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 263.

¹⁶ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 265.

¹⁷ Miroslaw Bogdan. 1994. *Ołtarz – centrum przestrzeni sakralnej. Według prawa liturgii posoborowej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk, 32–33.

¹⁸ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 268.

¹⁹ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 269.

²⁰ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 270.

kości stołu eucharystycznego wynoszącej od 90 do 105 cm, szerokości od 70 do 100 cm i jego długości przekraczającej 130 cm.

W nowych kościołach nie należy umieszczać nad ołtarzami ani figur, ani obrazów świętych. Nie powinno się również umieszczać na mensie ołtarza relikwii świętych, gdy są wystawiane dla uczczenia ich przez wiernych²¹.

W sąsiedztwie ołtarza w prezbiterium, niekoniecznie przy obecności tabernakulum, powinno znajdować się miejsce przewodniczenia w pełnym uzależnieniu funkcjonalnym i symbolicznym od stołu Eucharystii. Dotyczy to uwydatnienia funkcji kapłana jako przewodniczącego zgromadzenia i kierującego modlitwą²². Stoi za tym społeczny, wspólnotowy charakter kultu, organiczność zgromadzenia i jego hierarchiczność występująca przy funkcji przewodniczącego, symbolizującego Chrystusa w osobie celebransa²³.

Godność słowa Bożego głoszonego przez celebransa wymaga, by w kościele było ono wypowiedziane z miejsca podwyższonego, stałego, dogodnego i okazałego. Powinno w sposób jasny przypominać wiernym o występowaniu w Mszy św., identycznie, stołu słowa Bożego i stołu Ciała Chrystusowego. Stanowiąc skuteczną pomoc dla wspólnoty w uważnym słuchaniu liturgii słowa, powinno jako ambona eksponować swój związek z ołtarzem²⁴. Gdy pulpit dla lektora zostaje umiejscowiony po lewej stronie od ołtarza, dobre miejsce dla ambony znajduje po jego prawej stronie. Ostatecznie instrukcja pozostawia swobodę co do tego, czy urządzić dla słowa Bożego dwa, czy jedno miejsce²⁵.

Nawa, w której gromadzą się wierni, i prezbiterium, w którym wznosi się ołtarz, stanowią dwa odmienne miejsca, ale musi między nimi istnieć doskonała komunikacja. Zbliżenie ludzi do ołtarza i odprawianie twarzą do wiernych ułatwia w znacznym stopniu udział we Mszy św. Wierni stojąc w odległości kilku metrów, odczuwają bliskość ołtarza, natomiast w odległości większej niż 20 m wytwarza się izolacja.

²¹ Pontyfikał Rzymski. 1977. *Obrzęd poświęcenia kościoła*, nr 10

²² Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 271.

²³ Marie E. Rosier-Siedlecka. 1979. *Posoborowa architektura sakralna*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, nr 233.

²⁴ 1981. Św. Kongr. Kultu Bożego. *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do lekcjonarza mszalnego*. Rzym. Nr 32.

²⁵ Św. Kongregacja Obrzędów. 26 IX 1964. *Instrukcja Inter Oecumenici*. Rzym. Nr 96.

4. Tabernakulum i jego obecność

Zasadniczym i pierwotnym celem przechowywania Eucharystii poza Mszą św. jest udzielanie Wiatyku. Drugorzędnymi zaś celami są: rozdawanie Komunii św. i adoracja Pana Jezusa Chrystusa obecnego w sakramencie²⁶. Konsekwrowane Hostie należy często odnawiać i przechowywać w puszcze albo w odpowiednim naczyniu w takiej liczbie, by wystarczyły do Komunii św. chorych oraz innych wiernych poza Mszą św.²⁷ Najświętsza Eucharystia powinna być przechowywana w miejscu funkcjonalnie komunikatywnym względem ołtarza i miejsca rozdzielania Komunii św. wiernym. Najświętszy Sakrament należy przechowywać w jednym tabernakulum, nieruchomym, mocnym i nieprzeźroczystym. Ma ono być tak zamknięte, aby wykluczyło niebezpieczeństwo profanacji²⁸.

Skrzynka tabernakulum powinna być ogniotrwała i pancerna. Wymogi funkcji liturgicznej wskazują na powściągliwość przy ozdabianiu jego drzwiczek i stosowaniu symbolu. Miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu zawsze powinno być eksponowane i uhonorowane, widoczne z największej części wnętrza kościelnego i łatwo dostępne jako forma dobrze zakomponowana dla adoracji indywidualnej i zbiorowej.

Miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu powinno być ustawione na małej mense lub umieszczone w ścianie tuż nad mensą, na wysokości 1,1–1,3 m nad posadzką. Mała mensa musi być takiej wielkości, aby po otwarciu tabernakulum można było swobodnie pomieścić na niej co najmniej dwie puszek z komunikantami w środku oraz dwie świece po bokach. W praktyce potrzebna jest długość ok. 70 cm, przy szerokości, licząc od drzwiczek tabernakulum, równej lub większej od 40 cm.

Tabernakulum, będąc eksponowanym we wnętrzu malutkim „domem” dla zakonsekrowanych Hostii, egzystuje jako forma bardzo stabilna. Punkt główny kompozycji tabernakulum, umiejscowiony na jego pionowej osi, jest najzwęższą formą. Jest on zwrócony ku sobie. Tej cechy nie traci nigdy, nawet w przypadku bardzo urozmaiconych kształtów formy.

W każdym kościele powinno być zwykle tylko jedno tabernakulum. Obecność Najświętszej Eucharystii w tabernakulum należy zaznaczyć poprzez konopeum lub

²⁶ Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum Misterium*. Rzym. Nr 49. Por. Św. Kongregacja Sakramentów. 1 X 1949. *Instrukcja Quam Plurimum*. Rzym.

²⁷ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 285 i 292. Por. Konstytucja Apostolska. 1983. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Rzym. Kanon 939.

²⁸ Św. Kongregacja Obrzędów. 26 IX 1964. *Instrukcja Inter Oecumenici*. Rzym. Nr. 95. Por. Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum Misterium*. Rzym. Nr 52. Por. Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 277. Por. 1983. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Rzym. Kanon 938.

w inny odpowiedni sposób określony przez kompetentną władzę. Według przyjętego zwyczaju przed tabernakulum, w którym przechowuje się Najświętszy Sakrament, winna nieustannie płonąć specjalna lampka, aby wskazywać na obecność Chrystusa i pobudzać do Jego czci²⁹.

5. Tabernakulum i jego miejsce

Punkty główne kompozycji ołtarza i tabernakulum, dwa stabilne punkty, zostają umieszczone w przestrzeni, która staje się dla nich tłem. Przy czym punkt drugi jest niejako satelitą wobec pierwszego w tej przestrzeni. Punkt umiejscowienia ołtarza jest bowiem punktem podstawowym w *sacrum* i wobec niego wszystkie inne punkty odnajdują swoje uzasadnienie.

Uwzględniając pierwszoplanowość ołtarza, we współczesnych kościołach spotykamy się z trzema rozwiązaniami funkcjonalnymi umiejscowienia tabernakulum. W konsekwencji wpływa to na pewną elastyczność eksponowania przestrzennego związku pomiędzy miejscem przechowywania świętych Postaci a centrum liturgicznym.

Pierwszy typ przewidywany przez *Wprowadzenie do Mszału rzymskiego* mówi o tabernakulum umieszczonym w kaplicy odpowiedniej dla prywatnej adoracji i modlitwy wiernych, która powinna być usytuowana w odpowiednio godnej części kościoła³⁰. Dotyczy to kaplicy w pobliżu prezbiterium lub w innym miejscu, otwartej całkowicie lub wydzielonej z wnętrza. Może to być również kaplica tygodniowa, stwarzająca dla niewielkiej liczby wiernych, obecnych na Mszy w dzień powszedni, bardziej intymny charakter wnętrza. Niekiedy kaplica ta w niedzielę i święta całkowicie zostaje włączona w przestrzeń kościoła przez rozsunięcie ściany dzielącej tę przestrzeń. Przestrzeń wydzielonej kaplicy, w której jest przechowywany Najświętszy Sakrament, pozwala na nadanie temu miejscu charakteru intymnego, sprzyjającego modlitwie prywatnej i adoracji, przynoszącej uciszenie i pokój wewnętrzny³¹.

Drugi typ umiejscowienia tabernakulum to jego usytuowanie na innym ołtarzu, na tym, przy którym nie jest odprawiana Msza św. Z punktu widzenia

²⁹ Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum Misterium*. Rzym. Nr 57. Por. Konstytucja Apostolska. 1983. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Rzym. Kanon 940.

³⁰ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 276.

³¹ Rytuał Rzymski. 1973. *Komunia Święta i kult Najświętszego Sakramentu poza Mszą*. Rzym. Nr 9. Por. Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 276. Por. Konstytucja Apostolska. 1983. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Rzym. Kanon 938.

plastyki to zabieg bardzo trudny i szczególnie może znaleźć zastosowanie w przypadku kościołów zabytkowych odnawianych liturgicznie. Tutaj jeden z istniejących ołtarzy, posiadający predellę i retabulum, jako ten dosunięty do ściany, odpowiednio eksponowany, może służyć jako miejsce przechowywania świętych Postaci. W zasadzie dotyczy to historycznego tabernakulum znajdującego się już tutaj, gdy zostaje przedłużona jego funkcja w okresie posoborowym.

Trzeci typ umiejscowienia tabernakulum mówi o jego usytuowaniu w części prezbiterialnej kościoła. Można to zrealizować, umieszczając tabernakulum w ścianie, witrażu prezbiterium oraz stalli (słupie eucharystycznym) zaprojektowanej w bliskości ołtarza. W trzecim typie dwa centra: ołtarz i tabernakulum zostają umiejscowione blisko siebie i wzajemnie siebie określają. Odcinek prostej linii komunikacyjnej, która je łączy, jest bardzo krótki w stosunku do odcinków, które łączyły te dwa centra w dwóch poprzednich typach.

Jedną z odmian umieszczenia tabernakulum w prezbiterium jest usytuowanie go na osi za ołtarzem. Należy umieszczać je wówczas tak wysoko, by nie zostało zasłonięte w czasie akcji liturgicznej. Przy takim osiowym ustawieniu tabernakulum możemy w pewnym momencie przyjąć, że ognisko komunikowania wiernych (osoba przyjmująca Komunię św.), ołtarz i tabernakulum będą na jednej linii prostej. Wartość trójkąta funkcjonalnego przy takim układzie zaczyna zanikać. Ołtarz staje się niejako drogą do zakonsekrowanej Hostii, która jest w ukryciu przechowywana w tabernakulum. Tabernakulum staje się zakończeniem osi głównej układu sakralnego. Wierny, adorujący ołtarz, jednocześnie adoruje miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu. Nie występuje to przy każdym innym usytuowaniu tabernakulum we wnętrzu sakralnym.

6. Plastyka wnętrza jako świadek liturgii

Przy kształtowaniu wnętrz sakralnych można wyróżnić dwa systemy estetycznie różnie traktujące tworzywo. Dla pierwszego systemu tworzywo jest jedynie środkiem unaocznienia idei i podporządkowane jest formie artystycznej. Ogólnie rzecz ujmując, występuje w nim tendencja do maskowania tworzywa naturalnego i wynoszenia go do rangi egzystencji wyższej, a nigdy nie chodzi o docenianie tworzywa z uwagi na jego zmysłowo dostrzegalne materialne jakości³².

---

³² Zbigniew Bania. Red. 1988. *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 153.

Drugi system jest wręcz przeciwny temu i znajduje wyraz w wypowiedziach Le Corbusiera z 1920 r.: „Sztuka budowania jest wytwarzaniem pomiędzy surowym materiałem takich ustosunkowań, których doznawanie stanowi dla nas przeżycie”³³.

Cała przestrzeń sakralna poprzez swój artystyczny wyraz istnieje jako świadek liturgii. Poprzez odpowiednie zestrojenie barw, rodzaju kompozycji, faktury i operowanie światłem powinna pozostać niejako w cieniu tej wielkiej tajemnicy, jaka dokonuje się na ołtarzu. Jest ona przestrzenią adorującą wraz z wiernymi element główny kompozycji. Poprzez budowę plastycznej pokory, która oddaje chwałę Bogu, tętni swoim prawdziwym, niepowtarzalnym życiem.

Prezbiterium o fakturze zakomponowanej z różnych odmian surowego materiału może oddać wertykalny charakter naszych doznań. Gdy doznania osadzone blisko ziemi zostaną określone przez materiały dające odczucie plastycznej i fizycznej ciężkości, to doznania uniesione zostaną określone przez materiał o plastycznej i fizycznej lekkości. Jedne znajdą swoje miejsce w kompozycji nisko, drugie – wysoko. Takie określanie wobec siebie materiałów, przy uwzględnieniu struktury plastycznej całości, podkreśla oś pionową ołtarza i osadza jednocześnie nasz wzrok na mniejsze, aby potem go umieścić wraz z Hostią ku górze.

Duże znaczenie dla odczuwania sakralności przestrzeni może wnieść mozaika płaska, reliefowa, trójwymiarowa czy też bardziej rysunkowo-konturowa technika sgrafitta. Witraż, w odróżnieniu od tych technik plastycznych, nie odbija światła, ale je przepuszcza. Wprowadzając światło do wnętrza, barwi je i wytwarza nastrój inaczej niż inne techniki plastyczne. Chodzi o działanie nie tylko dekoracyjne, ale i psychologiczne przy pomocy wizji przedstawiających świat nie taki, jaki jest, ale taki, jaki został stworzony przez Boga. W swoich kompozycjach działanie to stanowi również ilustrowaną księgę przedstawień religijnych.

Nie stoi to w sprzeczności z istniejącymi od początku XIX w. do dziś dwiema koncepcjami wystroju wnętrz – przy kształtowaniu nowych i restaurowaniu starych kościołów. W myśl jednej z nich eksponuje się surowy materiał ścian, zgodnie z drugą – pokrywa się je polichromią.

Według Viollet-le-Duca (XIX w.) malarstwo dekoracyjne powiększa lub pomniejsza budynek, czyni go jasnym albo ciemnym i jest odpowiedzialne za zmianę jego proporcji. W konsekwencji wydobywa ich wartość, oddala albo przybliża, organizuje w sposób przyjemny albo męczący, dzieli albo łączy, ukrywa błędy albo je powiększa. Ostatecznie

³³ Bania. 1988. *Podług nieba i zwyczaju polskiego*, 154.

Viollet-le-Duc porównuje je do wróżki rozdającej dobro lub zło, ale nigdy nie pozostaje według niego obojętne³⁴.

Znaczenie malarstwa autonomicznego w kościele ma również bardzo duże znaczenie. Należy wspomnieć, chociażby o technice fresku mokrego i suchego, wykorzystującego jako tło powierzchnie ścian kościoła, czy też o ikonach i obrazach olejnych umieszczanych w poszczególnych częściach przestrzeni sakralnej. Spotykamy również kompozycje malarskie wykonywane techniką tkactwa artystycznego.

Dla podkreślenia pierwszoplanowości Eucharystii duże znaczenie mają w kościele obrazy i rzeźby kultowe, w których święta postać występuje nie samodzielnie, lecz z elementem adoracyjnego podkreślenia. Takim przykładem są kompozycje: Najświętszego Serca Pana Jezusa i Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny. Dlatego że same potrzebują przestrzeni adoracyjnej, powinny być raczej umieszczane w częściach kościoła nie bezpośrednio związanych z prezbiterium albo kaplicą Najświętszego Sakramentu.

7. Ołtarz, tabernakulum a przestrzeń modlitwy

Kult Najświętszego Serca Pana Jezusa i Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny dokonuje się poprzez koncentrację na „sercu” jako głównym elemencie teologiczno-kompozycyjnym. Podobna analogia zachodzi w przestrzeni sakralnej, w której kult spełnia się poprzez koncentrację na „sercu kościoła” – ołtarzu. Tu i tam ustosunkowanie jest wspólne, a decyduje o tym koncentracja i element główny kompozycji, określane jako centrum. Podobne uzasadnienie odnośnie do adoracji „centrum” można odnaleźć w kaplicy Najświętszego Sakramentu, gdzie głównym adorowanym obiektem staje się Hostia eksponowana w monstrancji.

Bez względu na to, czy to się dzieje w nawie kościelnej, czy w kaplicy, szczególna adoracja dotyczy ikon obrazujących Chrystusa, Maryję oraz świętych – tradycyjnej techniki stosowanej od kilku stuleci. Jej najwyższym osiągnięciem są ikonostasy oddzielające przestrzeń ołtarzową od nawy przeznaczonej dla wiernych³⁵.

Zarówno ikonostasy znane z tradycji Wschodu, jak i lektoria związane z epoką gotycką, wszystko to, co oddzielałoby ołtarz od wspólnoty, obecnie nie istnieją

³⁴ E. Viollet-le-Duc. 1864. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. T. 7. Paris: A. Morel Éditeur, 79.

³⁵ Jan Werner. 1985. *Podstawy technologii malarstwa i grafiki*. Warszawa – Kraków: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 86.

w katolickiej posoborowej przestrzeni sakralnej. Najważniejsze jest, że umieszczenie obrazowych czy rzeźbiarskich kompozycji kultowych w oddaleniu od ołtarza i tabernakulum, jako elementów nie naprowadzających kompozycyjnie na te dwa centra przestrzeni, nie umniejsza ich roli. Wręcz przeciwnie, kompozycje kultowe tego rodzaju przygotowują wiernego eucharystycznie na spotkanie z Panem.

W nawiązaniu do religijnej tradycji, w każdym polskim kościele potrzebny jest kultowy obraz Matki Boskiej i obrazy świętych, do których parafianie mogliby zwracać się o orędownictwo. To najtrudniejsze zadanie w malarstwie kościelnym wnosi zarazem ogromną możliwość przyczynienia się do znacznego rozwoju przeżyć religijnych³⁶. Mimo wszystko należy się wystrzegać zbyt wielkiej liczby obrazów, a ich rozmieszczenie powinno być takie, aby nie odwracały uwagi od samej akcji liturgicznej. Nie jest wskazane również, aby umieszczać więcej niż jeden wizerunek tego samego świętego we wnętrzu sakralnym³⁷.

Obrazy kultowe są elementami formalnie podkreślonymi, umieszczonymi jakby na początku drogi, która prowadzi do ołtarza. Umieszczenie kompozycji kultowej w prezbiterium nad ołtarzem, przedstawiającej głównego patrona kościoła, jest zabiegiem trudnym. Wymaga on, przy zapewnieniu podstawowej jednoznaczności kompozycyjnej ołtarza, określenia kompozycji kultowej jako elementu formalnie podkreślonego.

Komunia św. jest kulminacyjnym momentem w przeżyciach religijnych w kościele. Dotyczy ona człowieka w stanie łaski uświęcającej, a to pozwala przypuszczać, że odbiór porządku przestrzennego, w którym on się znajduje, może stać się przy takim jego stanie elementem jeszcze bardziej zauważalnym³⁸.

Wyłącznie otynkowanie ścian w prezbiterium w odcieniu odpowiednio dobrej bieli jest tylko jednym z rozwiązań. Możemy posłużyć się przecież całą gamą sposobów upiększania przestrzeni i posłużyć się nimi, tak aby uzyskać efekt przestrzenny, skłaniający do odkrywania wewnętrznej jasności i radości. Nie jest to zaprzeczeniem odpowiedniej formy umieszczania w przestrzeni sakralnej wizerunków świętych, którzy w trakcie naszej modlitwy stają się pośrednikami na drodze ku Bogu³⁹.

³⁶ Mieczysław Twarowski. 1985. *Metoda projektowania kościoła*. Warszawa: Rada Prymasowska Budowy Kościołów Warszawy, 45.

³⁷ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym. Nr 278.

³⁸ Twarowski. 1985. *Metoda projektowania kościoła*, 232: „Człowiek oczyszczony z grzechów, w stanie łaski, łączy się z Bogiem. Powstaje wtedy trudna do opisanja wewnętrzna jasność i radość. «A rozum napełniony jest taką jasnością – opisuje św. Teresa – iż o niczym innym myśleć nie zdoła...». Silnie przeżywa się wtedy jasność promieni słonecznych, błękit nieba, świeżość rozwijających się kwiatów i zieleni. Jasna biel i prostota posiada wtedy najwięcej wyrazu i jest najbardziej przekonująca”.

³⁹ Sobór Watykański II. 1986. *Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 96. „Należy stanowczo zachować

Umieszczone w prezbiterium malowidła ściennie, jeśli takie zaistnieją, powinny wykazywać pełne uzależnienie od ołtarza. Przy udziale światła i witraży powstaje wówczas przestrzenna mozaika barw, utkana z różnych środków wyrazu plastycznego. Z tej barwnej, o soczystych kolorach, mgły utkanej przez światło wyłania się ołtarz. Stanowi on rzeczywistość zbudowaną na solidnym cokole, nawiązującą do odczucia fundamentu, gdy zostaje przewyższony mensą. Jej obecność jest do końca usprawiedliwiona jawnym eksponowaniem jej przeznaczenia do świętych funkcji ołtarza. On sam jako stół ofiarny wzniesiony ponad resztę przestrzeni, dostrzegalny przez wszystkich zgromadzonych, stoi w jej najświętszym miejscu⁴⁰.

Gdy masywny cokół ołtarza stanowi tło dla jego dekoracji. Elementy płaskorzeźby w kamieniu, drewnie, metaloplastyki, czy też technika emalii na metalu o scenach przedstawiających ustanowienie Najświętszej Eucharystii typu „Ostatnia Wieczerza”, mają tu swoje głębokie uzasadnienie. Przy plastycznym ustaleniu formy cokołu ołtarza wyłącznie jako pięknie dekorowanego trzonu dźwigającego mensę możemy zastosować technikę niello o wrażeniu inkrustacji.

Istota tej kompozycji, podobnie jak w technice sgraffita, polega na kontraście jasne-ciemne i może być płaskim odbiciem kontrastu, jaki istnieje pomiędzy ołtarzem a tłem. Podobną techniką możemy udekorować drzwi tabernakulum umieszczonego na stalli w obecności ołtarza albo w ścianie czy witrażu prezbiterium. Jedność dekoracji ołtarza i tabernakulum podkreśla przestrzenne uzależnienie tych dwóch elementów oraz ich wspólnotowy charakter.

8. Ołtarz i tabernakulum a poszukiwanie piękna

Poprzez określony dobór kształtu tabernakulum, jego dekorację i umiejscowienie w odpowiednim do tego celu miejscu przestrzeni możemy wytworzyć symbol ułatwiający odczucie obecności Chrystusa w tabernakulum i w kościele. Drogą do problemu właściwego rozwiązania jego formy staje się zdefiniowanie przy pomocy plastyki i ar-

---

zwyczaj umieszczania w kościołach wizerunków świętych dla oddawania im czci przez wiernych, w ilości wszakże umiarkowanej i we właściwym porządku, aby nie budziły zdziwienia ludu chrześcijańskiego i nie hołdowały mniej właściwej pobożności”.

⁴⁰ Romano Guardini. 1987. *Znaki święte*. Tłum. Józef Birkenmajer. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 66: „Stoi on w najświętszym miejscu kościoła, szeregiem stopni wzniesiony ponad resztę przestrzeni, która sama jest wyłączona z obszaru działalności ludzkiej, wyodrębniona jak świętość duszy. Stoi zbudowany mocno na masywnym cokole, jak ta niełamiwa wola w człowieku, wiedząca o Bogu i zdecydowana stanąć w Jego sprawie. A na cokole spoczywa płyta, mensa, miejsce przystosowane wybornie do składania ofiary: swobodna, równa płaszczyzna, bez żadnych zakamarków i załomów. Nie masz tu żadnych praktyk niejasnych, schowanych w półcieniu – wszystko tu jasne, dostępne spojrzeniem każdego”.

chitektury jego przeznaczenia jako domu dla Chrystusa, ukrytego pod postacią chleba. Chodzi o dom uformowany jako prawdziwy, to znaczy zapewniający poczucie bezpieczeństwa, dający schronienie cielesne i poprzez profesjonalny wyraz sztuki wyrażający osłonięcie duchowe tego specyficznego sprzętu liturgicznego.

Nie jest to zaprzeczeniem faktu, że przy projektowaniu zarówno strony zewnętrznej, jak i wewnętrznej świątyni łącznie z jej urządzeniem Kościół dopuszcza różnoustylowość i sztukę każdego narodu. Uwzględnia się przy tym tradycję i ducha regionu, a to wszystko powinno służyć prawidłowemu, prostemu w odczycie przekazowi treści liturgicznych⁴¹. Odpowiednio wydobyty w nawiązaniu do nieśmiertelnej formuły św. Augustyna: umiar, kształt i ład, w pełni zapewnią plastyczny przekaz intuicji osłony duchowej, tak potrzebny w przypadku intelektualnej prostoty kompozycji tabernakulum.

Formuła św. Augustyna, chociaż powstała we wczesnym średniowieczu, jest ciągle aktualna. Znajduje swoje uzasadnienie oczywiście zarówno przy tworzeniu wnętrza według reguł piękna klasycznego, jak i romantycznego. Zarówno bowiem liczba, jak i intuicja, które są zawarte w tworzonej kompozycji, powinny podlegać tej formule tak, aby projektowana przestrzeń godnie pełniła swoją funkcję domu Bożego.

Według tej formuły wszelkie rzeczy im więcej w nich umiaru, kształtu i ładu, tym większymi są dobrami, a im mniej w nich umiaru, kształtu i ładu, tym są mniej dobre. Tak też te trzy właściwości, nie wspominając o tych niezliczonych złączonych z nimi, są niejako powszechnymi dobrami w rzeczach przez Boga zrobionych w duchu i w ciele. Ich wielka obecność zapewnia wielkie dobro, a gdy jest ich mało, wówczas dobro jest małe, a przy zupełnym braku umiaru, kształtu i ładu, nie istnieje wówczas żadne dobro⁴².

W konsekwencji, gdy ta nauka jest na posłudze wiernych, gdy służy to obiektywności przekazu prawdziwości rzeczy i godności miejsca, należy przy projektowaniu wystroju kościoła raczej dążyć do prostoty niż do przepychu. Powinno to służyć funkcji prawidłowości odczytu budowy prezbiterium i pozostałych stref wnętrza liturgicznego⁴³.

---

⁴¹ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym, nr 278. „Podobnie jak w budowaniu kościołów, tak też w sporządzaniu sprzętów liturgicznych Kościół dopuszcza sztukę każdego kraju i przyjmuje takie ujęcia, które są zgodne z duchem i tradycją poszczególnych narodów, byleby wszystko to odpowiadało użytkowemu przeznaczeniu sprzętów liturgicznych. Także i w tej dziedzinie troszczyć się należy o zachowanie szlachetnej prostoty, która doskonale się łączy z prawdziwą sztuką”.

⁴² Władysław Tatarkiewicz. 1962. *Historia estetyki*. T. 2. Warszawa – Kraków – Wrocław – Gdańsk: Ossolineum, 73–74.

⁴³ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym, nr 279. „W wystroju kościoła należy dążyć raczej do prostoty niż do przepychu. W doborze elementów zdob-

W przypadku umieszczenia tabernakulum w prezbiterium, w bliskim sąsiedztwie ołtarza na stalli, w murze, w ścianie witrażowej czy też na zakończeniu całej osi układu, cała przestrzeń staje się niejako domem, wielką kaplicą Najświętszego Sakramentu. Część prezbiterialna wyszczególnia jedynie to, co najważniejsze w tym domu. Kończy się Msza św., dynamizm funkcji ołtarza ucicha, rozpoczyna się żywa, cicha obecność tabernakulum. Tu przebywa Chrystus i tu jest nowe centrum kościoła, centrum liturgii przy swojej stabilności związane z metodą ascetyczną po akcie przeistoczenia⁴⁴.

Powinna o tym plastycznie przypominać ta szafka schronienia, tabernakulum posadowione na mensie dużo mniejszych rozmiarów niż ołtarz. Szczególnie chodzi o jej drzwiczki, poprzez które wprowadza się do jej wnętrza zakonsekrowane Hostie w naczyniach liturgicznych. Drzwiczki wraz z okuciami dla ich solidnego zamknięcia oraz cały kształt wyżej wymienionej formy powinny tworzyć w pełni spoistą, eucharystyczną kompozycję.

Tabernakulum ukształtowane jako tzw. słup eucharystyczny jest z reguły formą na tyle samodzielną wobec ołtarza, że opuszcza prezbiterium i upodabnia się do funkcji kultowych rzeźb albo obrazów. Podobnie jak i one, tabernakulum ułatwiając odczucie obecności Chrystusa w kościele, może się znaleźć w przeznaczony tylko dla niego przestrzeni sakralnej – w kaplicy Najświętszego Sakramentu albo kaplicy tygodniowej.

Dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby wytworzyć odpowiednie warunki ułatwiające odczucie obecności Chrystusa w kościele. Stoją za tym wierni, którzy często się modlą przed figurą Chrystusa ukrzyżowanego, albo przed obrazami kultowymi. Oni sami zapalają przed nimi światła, zawieszają „wota”, znoszą kwiaty i ozdabiają miejsca, przy których się modlą⁴⁵. Kaplica Najświętszego Sakramentu eksponująca tabernakulum powinna uaktywniać wyróżnianie się. Chodzi o piękno stosowności sprzyjające modlitwie prywatnej wiernego, który do niej przychodzi, aby prywatnym kultem czcić Pana w Najświętszym Sakramencie⁴⁶. Jej plastyka, którą możemy określić jako „zastygłą w wewnętrznym stopieniu miłości”, powinna poprzez wykorzystanie nieśmiertelnej formuły „umiaru, kształtu i ładu” wrażliwie uwzględnić obecność Chrystusa w tabernakulum.

---

nicznych należy dbać o prawdziwość rzeczy, a ponadto zmierzać do tego, by te elementy służyły pocuzaniu wiernych i odpowiadały godności miejsca świętego”.

⁴⁴ Lambert Beauduin. 1987. *Modlitwa Kościoła*. Tłum. Stefan Koperek. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 143: „Kiedy uznaje się, że liturgia jest metodą ascetyczną, to tym samym stwierdza się między innymi i przede wszystkim, że ta śmierć i życie naszego Pana odnawiane w rzeczywistej Ofierze Mszy: hostia prohostia, stanowi jakby fundament w praktykowaniu codziennych wyrzeczeń i umartwień”.

⁴⁵ Twarowski. 1985. *Metoda projektowania kościoła*, 33.

⁴⁶ Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum Misterium*. Rzym, nr 53.

Kompozycje witrażowe w tej części, podobnie jak w prezbiterium, mogą zostać wykorzystane tylko wtedy i w takiej formie, gdy ich ekspresja nie będzie osłabiać elementu głównego kompozycji. Plastyka tego wnętrza, wykorzystując wymienione wcześniej środki artystycznego wyrazu, powinna uaktywniać pracę myślową i działanie wyobraźni u wiernego. Przy medytacji należy osłabić wyrazistość otoczenia, tak aby stan skupienia wewnętrznego w polu koncentracji wewnętrznej duszy był nienaruszony.

9. Wystawienie eucharystyczne

Wystawienie Najświętszego Sakramentu w monstrancji, w zależności od zaleceń liturgii, może się odbywać na mensie ołtarza albo na specjalnie do tego celu przygotowanym trwałym tronie. Ten drugi przeważnie jest umieszczony w kaplicy Najświętszego Sakramentu, gdzie adoracja może mieć charakter adoracji nieustannej. Forma tronu powinna być jakby odpowiedzią na formę tabernakulum. Hostia zakonsekrowana na ołtarzu, przechowywana w tabernakulum, następnie jest z niego wyjmowana jako Komunia św. albo stając się elementem uwielbienia prezentowana w ukryciu w puszcze, albo jawnie w monstrancji na odpowiednim tronie przy adoracji dwóch świec.

Patena, puszka, naczynko do przenoszenia Najświętszego Sakramentu, monstrancja – te i inne naczynia służące do składania w nich Hostii obowiązkowo powinny być wykonane z trwałego, szlachetnego materiału. Można przy tym uwzględnić materiał, który nie jest w danym kraju uznawany za szlachetny, jak kość słoniowa, trwałe drewno, byleby był stosowny do użytku liturgicznego⁴⁷. Co do samego wystawienia cenny jest formalny przekaz ekspozycji postaciowej obecności Chrystusa, który bez elementów plastycznie wygłuszających znaczenie pragnienia Zbawiciela podkreśla znaczenie Eucharystii⁴⁸.

Tak też monstrancja z Hostią w jej kompozycyjnym centrum, a przy tym dwa światła symetryczne rozmieszczone względem niej, stanowią w pełni wyważony układ, który daje poczucie wewnętrznej stabilności, wyciszenia i obecności Bożego Majestatu. Przy zaciemnieniu wnętrza piękno świeczników, tronu i tabernakulum przestaje istnieć. Pozostaje postaciowy Chrystus, którego wierny w monstrancji

⁴⁷ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym, nr 292.

⁴⁸ Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum misterium*. Rzym, nr 60. „W zewnętrznej szacie wystawienia pilnie trzeba unikać tego wszystkiego, co w jakiś sposób mogłoby zaciemnić pragnienie Chrystusa, który Najświętszą Eucharystię ustanowił w tym przede wszystkim celu, aby nam służyła jako pokarm, lekarstwo i wzmocnienie”.

adoruje w asyście zapalonych świec. Przy pełniejszym świetle wnętrza kompozycja tabernakulum zaczyna grać rolę pierwszoplanową albo równoznaczną z wystawioną formą świętej Postaci. Świecąca się „wieczna lampka” przy tabernakulum próbuje to udowodnić. Ta symbolika trwałej obecności Chrystusa również wpływa na nastrój tej kaplicy i doznania wiernego modlącego się w niej.

Wnętrza kamienne lub murowane, pozbawione elementów miękkich, jak: makiety, arrasy, kotary itp., mogą sprawiać wrażenie surowych, twardych i obcych. Wprowadzenie więc odpowiedniej kompozycji tkaninowej do takiej kaplicy może okazać się bardzo korzystne. Takim przykładem dotychczas była ozdobna osłona tabernakulum, zwana konopeum. Było ono wykonane z jedwabiu, konopi, a nawet bawełny i wełny. Ta układająca się w fałdy tkanina, której stosowanie dzisiaj nie jest wymogiem, spełnia podobne zadanie jak dokonuje tego „wieczna lampka”, która jako znak czci obecnie zawsze powinna się świecić obok tabernakulum⁴⁹.

Dopełnieniem zaś kompozycji ołtarzowej jest korporał – płótno rozpostarte na mensie. Płótno to pokrywa stół Pański, na którym podaje się chleb Boży. Przy braku tabernakulum podkreśla ono czytelnie znaczenie samowystarczalności takiego stołu, którego mensa jest najwyższym elementem.

W całości kompozycyjnego układu ołtarz – tabernakulum duże znaczenie odgrywa plastyczne usytuowanie miejsca, gdzie Lud Boży przyjmuje Komunię św. Miejszem tym najczęściej jest stopień graniczny prezbiterium, pozbawiony za naszych dni balasek. Obecnie Komunia św. przyjmowana jest w pozycji kłęczącej albo stojącej.

Ołtarz jako scalony z krucyfiksem stanowi „wielką tajemnicę wiary”. Jego miejsce jest obok stołu słowa Bożego (ambony) i miejsca przewodniczenia, stanowiąc przestrzeń, gdzie kapłan i usługujący mu są uwydatnieni, gdy przewodniczą w modlitwie, głoszą słowo Boże lub posługują przy czynnościach eucharystycznych⁵⁰. Dobrze, gdy uzupełnienie tego trójstrefowego funkcjonalnie obszaru stanowi pulpit dla lektora. Co do tabernakulum, jak i chrzcielnicy, nie ma obowiązku, aby odnalazły swoje miejsce w prezbiterium.

Ostatecznie wystawienie eucharystycznego Jezusa w monstrancji na ołtarzu w prezbiterium bez obecności tabernakulum i chrzcielnicy staje się bardzo czytelnym znakiem. Gdy prezbiterium nie jest przeładowane pewną obecnością elementów liturgicznego wyposażenia wnętrza i nie posiada historyzujących detali oraz architektonicznych podpór wewnętrznych, zaświadcza o tym, że istnieje

⁴⁹ Św. Kongregacja Obrzędów. 25 V 1967. *Instrukcja Eucharisticum misterium*. Rzym, nr 57.

⁵⁰ Św. Kongr. Kultu Bożego. 1975. *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Rzym, nr 257.

tylko On jako najważniejszy, Jezus Chrystus ukryty w Hostii. Bez bliskiej obecności tabernakulum On sam w prezbiterium zaświadcza o swojej samowystarczalności.

Ten owoc liturgii św., eucharystyczny Chrystus, istnieje jako mały fragment natury, oczywiście tej natury, która nie wymaga oczyszczenia. Jako eksponowany w monstrancji na ziemi korzysta z jej darów, przynajmniej ze światła, i w taki sposób również prowadzi nas do Królestwa Bożego.

Obecnie w architekturze sakralnej nie istnieje sklepienie jako symbol sfery niebieskiej. Strop uformowany mniej lub bardziej plastycznie, spoiście albo swobodnie, przy jednoczesnej możliwości centralnego kompozycyjnego ukierunkowania na ołtarz, daje przede wszystkim poczucie bezpieczeństwa. Stanowi przecież zabezpieczenie wspólnoty przed wpływami atmosferycznymi. Dlatego że służy on człowiekowi, podobnie jak cała budowla kościelna, jest w pełni akceptowany w oczach Bożych i ludzkich. Ta akceptacja architektury wynika z możliwości jej głębokiego służenia człowiekowi. To właśnie dar służenia kształtuje swoiście uformowaną zewnętrzną formę „duchowego schronienia”, jakim jest kościół, z ołtarzem uformowanym w jego wnętrzu. Jednocześnie każdy z nas jako odpowiedź na ten dar buduje w sobie wewnętrzną formę kościoła, którego centrum stanowi sam Jezus Chrystus.

Zakończenie

Przy oddzieleniu tabernakulum od stołu ofiarnego w zgodzie z dokumentami posoborowej odnowy liturgicznej jednoznaczność współczesnej przestrzeni sakralnej jest bardzo czytelna. Najważniejszy jest w niej ołtarz, a nie, jak to było wcześniej, droga prowadząca do niego, cechująca układ bazylikowy albo halowy, nie odnajdujący obecnie swojego przeznaczenia. Tak też nowe środki wyrazu przestrzennego w służbie liturgii czytelnie zaświadczą o wyższości znaczenia samej kompozycji ołtarza wobec kompozycji drogi, którą zmierza wierny do niego w przestrzeni *sacrum*.

Jeśli ołtarz tak jednoznaczny plastycznie obecnie zostaje ukazany jako centrum przestrzeni sakralnej, a nie jej zakończenie, jak w historycznym układzie bazylikowym albo halowym, to droga do niego staje się oczywista. Cała przestrzeń wokół ołtarza przy wykorzystaniu współczesnych środków przestrzennych zastępuje drogę prowadzącą do niego. Przy zarządzonym w dokumentach posoborowych oddzieleniu tabernakulum od ołtarza wzajemne ustosunkowanie wiernych wobec ołtarza jest bardzo uaktywnione. Wyczuwa się przestrzenną oczywistość

tej substancji. Obecnie Lud Boży zostaje czytelnie przybliżony do ołtarza i bardzo często go otacza – odmiennie niż to się działo wcześniej. Przybliżają się do niego wszyscy, którzy są w kościele, bo taka jest duchowa i cielesna percepcja tej przestrzeni. Niepotrzebna jest już metafora, personifikacja, anastrofa, epifora i elizja, którymi tak często posługiwał się barok w zgodzie z nauką Soboru Trydenckiego. Niepotrzebne są również detale charakteryzujące inne historyczne style. Obecnie przestrzeń wyraźnie ukierunkowuje się ku transparencji, a architektoniczny plan wolny wnosi elementy obiektywizmu potrzebne, jak nigdy dotąd, przy współczesnym funkcjonowaniu *sacrum*.

Bibliografia

- Bania Zbigniew. Red. 1988. *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Beauduin Lambert. 1987. *Modlitwa Kościoła*. Tłum. Stefan Koperek. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Bogdan Mirosław. 1994. *Ołtarz – centrum przestrzeni sakralnej. Według prawa liturgii posoborowej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Danilewicz Jan. 1948. *Kościół i jego wnętrza. W świetle przepisów prawno-liturgicznych*. Kielce: Diecezjalny Fundusz Wydawniczy. Księgarnia „Jedność”.
- Gaudemet Jean. 1989. *Le droit canonique*. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Guardini Romano. 1987. *Znaki święte*. Tłum. Józef Birkenmajer. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Jungmann Joseph A. 1992. *Sprawowanie liturgii. Podstawy i historia form liturgii*. Tłum. Marek Wolicki. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Miazek Jan. Red. 1987. *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Nyga Jerzy. 1990. *Architektura sakralna a ruch odnowy liturgicznej*, Katowice.
- Rak Romuald. Red. 1987. *Eucharystia w wypowiedziach papieży i innych dokumentach Stolicy Apostolskiej*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.
- Rosier-Siedlecka Maria E. 1979. *Posoborowa architektura sakralna*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Sobór Watykański II. 1986. *Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Tatarkiewicz Władysław. 1962. *Historia estetyki*. T. 2. Warszawa – Kraków – Wrocław – Gdańsk: Ossolineum.

- Twarowski Mieczysław. 1985. *Metoda projektowania kościoła*. Warszawa: Rada Prymasowska Budowy Kościołów Warszawy.
- Viollet-le-Duc E. 1864. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. T. 7. Paris:
- Werner Jan. 1985. *Podstawy technologii malarstwa i grafiki*. Warszawa – Kraków: Polskie Wydawnictwo Naukowe.

MIROSLAW BOGDAN (ur. 1958), dr hab. inż. arch. prof. PO, absolwent Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach i Studium dla Architektów i Plastyków przy Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Zainteresowania dotyczące symbiozy liturgii i architektury ugruntowane doktoratem obronionym w 1992 r. na Politechnice Śląskiej eksponuje w licznych publikacjach w języku polskim i francuskim. Od 2010 roku kontynuuje rozpoczętą na Politechnice Gliwickiej działalność naukową i dydaktyczną na Wydziale Budownictwa i Architektury Politechniki Opolskiej. Jako pracownik Katedry Architektury i Urbanistyki naukę o pięknie sakralnym wprowadza w obszarze wykładów i ćwiczeń projektowych dla studentów. E-mail: m.bogdan@po.edu.pl